

УДК 340.12

DOI <https://doi.org/10.32837/chc.v0i43.448>

Заяць Ольга Степанівна,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри цивільно-правових дисциплін

Львівського державного університету внутрішніх справ

ORCID ID: 0000-0003-2872-5567

ГНОСЕОЛОГІЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ ЯК СОЦІАЛЬНОГО ФЕНОМЕНУ

Постановка проблеми. У сучасному суспільстві правова допомога виступає соціальним феноменом, завдяки існуванню якого людина як член суспільства, громадянин певної держави, виступаючи її основною цінністю, отримує можливість захисту своїх прав та свобод. «Перше, на що варто звернути увагу, трактуючи правову допомогу як філософсько-правовий феномен, – це його людиновимірність, що виражається у: визнанні людини, її прав та свобод найвищою цінністю; сприянні забезпеченню можливості для вільного розвитку особистості та проходження нею всіх етапів соціалізації (сприяє вихованню правосвідомого і правослухняного громадянина); недопущенні порушення прав і свобод людини та громадянина, а також у сприянні якнайшвидшому відновленню порушених прав; синкретизмі свободи та відповідальності людини; реалізації принципу гуманізму у практичній діяльності тощо» [1, с. 134]. Правова допомога надається людині для захисту від свавілля держави та зазіхань на її права і свободи з боку інших людей. Захист здійснюється шляхом надання правової допомоги у вигляді консультацій, фахового юридичного супроводу під час досудового слідства, судового розгляду справи, складання юридичних документів. Закон України «Про безоплатну правову допомогу» визначає поняття правової допомоги як «надання правових послуг, спрямованих на забезпечення реалізації прав і свобод людини і громадянина, захисту цих прав і свобод, їх відновлення в разі порушення» [2]. Можливість отримання правової допомоги виступає своєрідною гарантією дотримання прав і свобод людини, які не можуть бути обмеженими чи скасованими за

жодних обставин, а в разі порушення мають бути відновлені якнайшвидше.

Стан дослідження теми. Досягнення обраної мети передбачає аналіз праць дослідників, тих, хто тією чи іншою мірою вивчав правову допомогу як соціальний феномен у межах оптимізації адвокатської діяльності. Посилання на їхні праці та розробки будуть подані в тексті наукової розвідки з обґрунтуванням основ, що стали теоретико-методологічним підґрунтям цієї статті.

Мета статті полягає в дослідженні світоглядних засад інтерпретації правової допомоги як соціального феномену.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Найбільшою цінністю в державі, де ефективно діє принцип верховенства права, є людина. Забезпечення реалізації її прав і свобод визначає спрямованість діяльності держави. Держава повинна створити всі умови та можливості для повноцінного розвитку особистості. «Із цією метою держава закріплює в законодавстві правовий статус особи в суспільстві, гарантує належну реалізацію нею своїх прав і свобод, формує ефективну систему органів державної влади, яка повинна бути здатною виконувати покладені на неї повноваження щодо служіння особі та громадянському суспільству, чітко визначає межі державного втручання в суспільне й особисте життя, надаючи індивідам максимальну можливість жити за власним вибором свого життєвого шляху та формуючи в них почуття соціальної відповідальності за такий вибір тощо» [3, с. 141–142]. Людина ж зобов'язана дотримуватися законів, установлених державою. Лише

за умови виконання таких взаємних зобов'язань можна досягти певного рівня стабільності в державі та гармонії в суспільстві, коли люди починають розуміти правило: «Право одного закінчується там, де починається право іншого», а відносини в системі «людина – держава» будуються на засадах взаємної поваги, рівності, справедливості. «Право є необхідною передумовою для забезпечення ефективного впливу держави на суспільні відносини, отже, на поведінку людей, що досягається за допомогою встановлення прав, обов'язків, заборон тощо. Важливість права для людини підкреслюється тим, що воно є не лише визначеною мірою можливої та необхідної поведінки, а й основною гарантією від її необґрунтованого, незаконного утиску як із боку суб'єктів владних повноважень, так і з боку інших осіб. Якщо держава добросовісно виконує свої завдання і функції на демократичних правових засадах, то вона має право вимагати від громадян належного виконання ними своїх обов'язків та суворого дотримання встановлених правових заборон. Зазначене свідчить про досягнення відповідного балансу у взаєминах між державою та людиною, зокрема й балансу їхньої взаємної юридичної відповідальності. Адже політична організація суспільства у формі держави передбачає дисципліновану, законослужняну, правомірну поведінку громадян, дотримання ними встановлених державою правових приписів, визначений рівень їх підкорення законним вимогам держави, без чого є неможливою стабільна державна організація» [3, с. 163–164].

Зрозуміло, що така картина є ідеалом, до якого треба прагнути, і чимала кількість людей не дотримуватиметься вимог держави через дотримання санкціонованих нею законів, однак діяльність держави має бути спрямована на залучення до правомірної поведінки якнайбільшої кількості людей. Для цього постійно здійснюється комплекс заходів, спрямований на покращення соціального забезпечення людей, підвищення рівня правової освіченості, результатом чого має стати стабільне функціонування системи правопорядку в державі. Навіть ті, хто порушив закон, володіють комплексом прав і свобод, яких не можуть бути позбавлені за жодних обставин. Право на правову допомогу виступає одним із таких прав. Українці важливі дотримання всіх прав і свобод людини, яку підозрюють у вчиненні злочину або визнано такою за вмотивованим рішенням суду. У цьому проявляється суть правової держави та громадянського суспільства – віра в людину

та визнання кожного цінним, рівність людей, гуманізм. «Гуманістична теорія розглядає права людини не тільки як певну цінність, а і як інструмент протистояння різним видам тиску, насильства, що є не тільки виправданим, а й законним. Права людини в гуманістичному вимірі – це також засіб, що дозволяє встановити баланс, рівновагу у відносинах. Ці права (права людини) виникають з того часу, коли такий баланс знайдено та проголошено» [4, с. 48–49]. Більшість із тих, хто знехтував вимогами держави, порушивши закон, у майбутньому зможуть стати повноцінними членами суспільства та громадянами своєї держави, якщо держава зможе гарантувати їм достойний рівень життя та можливості для розвитку особистості.

Загалом, визнання цінності людини для держави можна транслювати як відповідальність держави перед людиною. Правова держава в жодному разі не є наглядцем за людиною, який прагне суто безумовного дотримання встановлених нею правил і норм поведінки. Від народження людина є вільною, вона самостійно обирає цінності та пріоритети, якими керується в житті. Але оскільки людина є істотою соціальною і не може жити поза людським суспільством, її свобода реалізується в межах закону, установленого та санкціонованого державою. Їй потрібно усвідомлено прийняти необхідність дотримання вимог закону, розуміти його цінність як регулятора взаємин у системах «людина – людина» та «людина – держава» для досягнення загального блага. Дотримуючись вимог закону, людина не втрачає своєї свободи, а навпаки – отримує гарантії можливості повноцінної реалізації своїх прав і свобод, а також захисту в разі порушення чи незаконного обмеження.

Поняття «правова допомога», попри свою чітку юридичну спрямованість, поєднує в собі етичні та правові аспекти. На ранніх етапах розвитку людського суспільства саме мораль виконувала роль регулятора суспільного життя, відповідно до наявних на тій чи іншій території цінностей, приписів та норм вирішувалися суперечки. З появою та розвитком держави з'явилася необхідність у більш чіткій та суворій регламентації життя людей, об'єднаних у державу. Право розвинулося з моралі, а тому увібрало в себе чимало її ознак та елементів, актуальність яких зберігається і дотепер. Навіть ті галузі права, що виникли відносно недавно у зв'язку з необхідністю регулювання нових видів суспільних відносин, знову ж таки опираються на загаль-

нолюдські моральні норми, настанови, приписи. Нині, попри стрімкі темпи розвитку суспільства, моральна складова частина процесів та явищ, що відбуваються в державі та суспільстві, має актуальне значення. Незаперечним є факт, що без моральної складової частини не можуть функціонувати суспільні інститути, які покликані забезпечувати ефективне функціонування механізму держави, забезпечувати її стабільний розвиток, гарантувати людині дотримання та захист її основних прав і свобод.

Правова допомога сприяє досягненню справедливості, категорії, яка однаково властива і праву, і моралі. Досягнення справедливості та функціонування на її основі суспільних інститутів є метою права. У праві справедливість трактується як рівність людей, їхніх прав і свобод та можливостей, однаковий розподіл суспільних благ. «Явище справедливості можна також вважати мірилом не лише для права, але й для його норм, що виражені в законах та нормативних документах. Без використання такого мірила право може перетворитися на інструмент лобювання інтересів окремих соціальних груп, тому принцип справедливості ще й виконує функцію запобіжника нівелюванню правом» [5, с. 127–128]. У принципі, в етиці справедливість проявляється через ставлення людини до інших людей, тобто деяким чином вона виступає оцінною категорією та за своїм змістом є суб'єктивною. Суб'єктивність її проявляється в тому, що в тій самій ситуації завжди є два різні погляди на справедливість, де кожна сторона трактує її на свою користь. Якщо у праві справедливість чи несправедливість дій, рішень визначається чітко відповідно до закону, то мораль не має єдино визначених критеріїв справедливості / несправедливості.

Поряд зі звичною діяльністю, пов'язаною з досудовим чи судовим захистом прав, свобод та законних інтересів клієнта, адвокат може виступати медіатором – посередником, який допомагає сторонам конфлікту досягти рішення, яке б цілковито влаштувало їх та не спонукало до подальшої ескалації конфлікту. «Медіація докорінно відрізняється від звичної для адвокатів діяльності. Здійснюючи функцію медіатора, адвокат повинен не тільки і навіть не стільки розглядати особливості правового регулювання відносин сторін та їхнє правове становище у правовому конфлікті, скільки надавати сторонам допомогу в пошуку відповідних законних варіантів припинення розбіжностей з погляду узгодження їхніх інтересів. У рамках цієї сфери

професійної діяльності адвокат виявляє, досліджує і враховує як правові, так і різні позаправові складові частини конфліктних відносин сторін, що мають значення для врегулювання спору. Діяльність адвоката як медіатора спрямована не на застосування права, що передбачає лише один справді правильний варіант, а на його використання, у рамках якого можливе знаходження різних варіантів вирішення проблеми, кожен із яких буде правильним за згоди сторін на відповідні умови» [6, с. 146]. Адвокат у своїй професійній діяльності не тільки дотримується букви і духу закону, а і допомагає сторонам досягти консенсусу, знайти таке рішення проблеми, що виникла, яке буде влаштовувати всіх.

Отже, онтологічну суть правової допомоги становить захист прав і свобод людини. Завдяки існуванню цього соціального феномену людина отримує реальні можливості для обстоювання та відновлення своїх прав у разі порушення. А це, своєю чергою є одним із показників громадянського суспільства та правової держави, до побудови яких прагне й наша держава.

Правова допомога як соціальний феномен допомагає підвищити рівень суспільної відповідальності через: підвищення рівня правової освіти та правової культури населення. Отримуючи фахові правові консультації та допомогу на етапах досудового слідства та судового розгляду, людина отримує також і знання із права загалом і окремих його галузей зокрема. Ці знання вона надалі зможе використовувати в подібних ситуаціях, щоб або уникати їх, або ж вчиняти відповідно до вимог закону. Людина починає більш відповідально ставитися до своїх учинків та їхніх наслідків; усвідомлення людиною того, що в державі є та ефективно функціонують інститути захисту прав і свобод людини. Отримавши можливість скористатися якісною правовою допомогою, людина розуміє, що є ефективні механізми та способи захисту її прав і свобод, до яких можна звертатися в разі потреби. Якщо її поведінка є правомірною, отже, і суспільно відповідальною, людина завжди може розраховувати на досягнення справедливості (наприклад, відновлення її порушених прав і свобод) на основі законних та морально виправданих методів; розуміння того, що навіть та людина, яка порушила закон, володіє певним комплексом прав і свобод, яких вона не може бути позбавлена за жодних обставин. Одним із таких прав і є право на правову допомогу. Її повинен надавати фахівець, який, попри захист свого клієнта, ще й стежить, щоби

не порушувалися інші його права; вплив на правосвідомість людини. «Право не тільки має регулювати суспільні відносини, але й здійснювати такий вплив на людську свідомість, наслідком якого буде формування позитивного ставлення, поваги і довіри до права та спрямованості на вчинення правомірної поведінки. Із цих позицій право сприймається як формоутворююча система, яка виконує загальну соціальну функцію з формування правових цінностей, принципів та бажаних форм поведінки» [7, с. 611].

Суспільно відповідальна поведінка по своїй суті є поведінкою правомірною. Вона завжди є усвідомленою та такою, що ґрунтується на особистій системі цінностей людини з усіма її індивідуальними особливостями та загально-прийнятими правовими вимогами. Людина, яка вчиняє суспільно відповідально, завжди зважає на моральну та правову складові частини своїх дій, ураховує можливі наслідки для самої людини, для суспільства і для держави. Правомірна поведінка – свідомий вибір людини, який ґрунтується на соціальній значущості її дій. «Соціальна значущість поведінки людей полягає в тому, що вчинки пов'язані із системою суспільних відносин і мають властивість впливати на неї. Усякий учинок несе за собою реакцію оточення у вигляді схвалення або засудження. У цьому і проявляється соціальна оцінка поведінки, яка може бути або суспільно корисна, або суспільно небезпечна (шкідлива). Інакше кажучи, поведінка з погляду інтересів суспільства, особи, держави може оцінюватися як соціально корисна чи соціально шкідлива» [7, с. 617].

Вплив правової допомоги на правомірну поведінку відбувається шляхом формування в людини чітких уявлень, що за умови дотримання нею встановлених законом вимог держава виконуватиме взяті на себе зобов'язання щодо її захисту та створення умов для повноцінного розвитку особистості і забезпечення гідного рівня життя. Якщо раптом її права чи свободи будуть порушені, людина впевнена, що в державі за посередництвом адвоката, як фахівця з надання правової допомоги, вони будуть відновлені якнайшвидше.

Процес досягнення справедливості значно спроститься та прискориться за умови отримання правової допомоги спеціаліста-юриста. Пересічній людині, навіть попри наявність деяких правових знань, важко розібратися з усіма аспектами матеріального та процесуального права, а правова допомога, надана фахівцем, допоможе їй гарантовано відновити свої порушені права

й уникнути помилок під час здійснення вчинків, які можуть мати негативні юридичні наслідки для неї самої. Правова допомога допомагає людині сприйняти право, тобто отримати певні відомості про те, що є правомірним – дозволеним або забороненим, належним або неналежним. А далі людина вже реалізує отримані знання на практиці – у повсякденній поведінці. Залежно від системи її цінностей та сприйняття нею права її поведінка може бути правомірною або неправомірною.

Висновки з дослідження та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Отже, світоглядні концепти правової допомоги як соціального феномену виступають своєрідними гарантіями як адвокатської діяльності, так і дотримання прав та свобод людини. Завдяки соціальному феномену правової допомоги можна: по-перше, сформулювати систему цінностей, що ґрунтуватиметься на здобутках права та принципах загальнолюдської моралі, та суспільних ідеалів, які стануть для більшої частини населення орієнтирами в поведінці. Опираючись на ці орієнтири, людина зможе відчувати себе захищеною від протиправних посягань на її права і свободи й отримає всі гарантовані законом можливості для розвитку особистості; по-друге, чітко окреслити межі дозволеного та забороненого законом, правової та неправомірної поведінки. Правова допомога виконує, окрім своєї основної функції – надання допомоги людині з метою дотримання та, у разі необхідності, відновлення її прав і свобод, ще і просвітницьку функцію, завдяки якій людина дізнається про можливі способи досягнення справедливості на основі суто законних та морально виправданих методів; по-третє, сприяти задоволенню потреб людини в захисті найперше своїх прав, свобод та законних інтересів. Ще одним позитивним аспектом правової допомоги є те, що вона надається особами незалежними, а тому буде однаково ефективною у вирішенні суперечок у системах «людина – людина» і «людина – держава», де всі матимуть рівні шанси для обстоювання своїх позицій.

Зрештою, цінність правової допомоги для людини і держави полягає в тому, що завдяки функціонуванню цього інституту шанси на досягнення справедливості зрівнюються; і держава, і людина визнаються рівними перед законом; як держава, так і людина змушені виконувати взяті на себе взаємні зобов'язання, адже інакше змушені будуть відповідати за свої дії, бездіяльність та їхні наслідки відповідно до закону.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бліхар В. Екзистенція правової допомоги як філософсько-правового феномену. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Юридичні науки»*. 2016. № 855. С. 130–135.
2. Про безоплатну правову допомогу : Закон України № 3460–VI від 2 червня 2011 р. (у ред. від 18 липня 2020 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text>.
3. Свириденко Г. Правомірна поведінка: теоретико-прикладні засади : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2017. 215 с.
4. Гусарев С. Гуманізм як основоположна ідея сучасного правового світогляду. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 47–51.
5. Євхутич І. Мораль і право в системі соціальних уявлень та їх місце й роль у діяльності Національної поліції України : монографія. Львів : ЛьвДУВС, 2017. 212 с.
6. Вільчик Т. Роль адвоката у реалізації функції медіації у кримінальному судочинстві. *Право та інновації*. 2015. № 4. С. 144–150.
7. Івановський Д. Правовий вплив на свідомість як чинник формування правомірної поведінки. *Правовий вплив на неправомірну поведінку: актуальні грані* : монографія / за ред. О. Козаченка, Є. Стрельцова. Миколаїв : Іліон, 2016. С. 608–625.

Заяць Ольга Степанівна

ГНОСЕОЛОГІЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ ЯК СОЦІАЛЬНОГО ФЕНОМЕНУ

Стаття присвячена дослідженню світоглядних засад інтерпретації правової допомоги як соціального феномену. Обґрунтовано, що правова допомога є соціальним феноменом, хоча вона й санкціонована державою, однак є незалежною від неї. Це дозволяє спеціалістам, які надають правову допомогу, діяти незалежно, об'єктивно, в інтересах клієнта, за допомогою суто законних та морально виправданих методів. Особливо актуальне це тоді, коли розглядаються правові суперечки в системі взаємин «людина – держава», де держава має більше шансів обстоювати власну позицію. Фахова правова допомога вирівнює можливості сторін, а суд, який керується вимогами неухильного дотримання законності, сприяє досягненню справедливості. З'ясовано, що для того, щоб мати змогу надавати якісну правову допомогу, яка сприятиме досягненню справедливості, адвокат, окрім бездоганного знання закону, має володіти і філософсько-правовими знаннями. Найперше це допоможе зрозуміти причини певних явищ у праві, окреслити для себе чіткі позиції праворозуміння та правосприйняття. Це можна зробити, якщо визначити концепти правової допомоги, що містять основи, з яких надалі розвиваються інноваційні ідеї. У цьому контексті обумовлено, що до світоглядних концептів правової допомоги можна віднести ті твердження, які допомагають: 1) зрозуміти її цінність для людини і держави; 2) усвідомити, що вона є невідчужуваним правом кожної людини незалежно від будь-яких обставин (соціальне походження, рівень освіти, віросповідання, стать, вік тощо); 3) сприйняти пересічній людині право не тільки як систему заборон і обов'язків, установлених державою, а й як систему гарантій її гідного життя та можливостей для повноцінного розвитку особистості; 4) як єдино можливий спосіб досягнення справедливості на основі законних та морально виправданих методів. Це дало можливість констатувати, що стрімкі темпи розвитку суспільства загалом зумовлюють необхідність відповідного розвитку всіх сфер життєдіяльності людини, суспільства та держави, які стають щоразу більш регламентованими з метою встановлення певних правил, що допоможуть гармонізувати життя, сприяти досягненню загального блага. Власне держава за таких умов повинна виступити гарантом захисту людини, її прав та свобод, які мають залишатися недоторканими. Однією з таких гарантій є інститут правової допомоги, основна мета функціонування якого полягає в захисті прав та свобод людини від протиправних посягань.

Ключові слова: адвокат, адвокатська діяльність, правова допомога, світогляд, особистість, громадянин, суспільство, держава, соціальний феномен, право.

Zaiats Olha

EPISTEMOLOGICAL INTERPRETATION OF LEGAL AID AS A SOCIAL PHENOMENON

The article is devoted to the study of worldview principles of interpretation of legal aid as a social phenomenon. It is substantiated that legal aid is a social phenomenon, although it is sanctioned by the state, but it is independent of it. This allows legal aid professionals to act independently, objectively, in the interests of the client, using only legal and morally justified methods. This is especially true when considering legal disputes in the system of relations “man – state”, where the state has a better chance to defend its position. Professional legal assistance equalizes the possibilities of the parties, and the court, guided by the requirements of strict observance of the rule of law, contributes to the achievement of justice. It was found that in order to be able to provide quality legal assistance that will contribute to the achievement of justice, a lawyer must have not only impeccable knowledge of the law but also philosophical and legal knowledge. First of all, it will help to understand the causes of certain phenomena in law, to outline for yourself clear positions of legal understanding and perception. This can be done by defining the concepts of legal aid, which contain the foundations from which innovative ideas are further developed. In this context, it is stipulated that the worldview concepts of legal aid include those statements that help: 1) understand its value for man and the state; 2) realize that it is an inalienable right of every person, regardless of any circumstances (social origin, level of education, religion, gender, age, etc.); 3) to perceive the average person's right not only as a system of prohibitions and obligations established by the state, but also as a system of guarantees of his dignified life and

opportunities for the full development of the individual; 4) as the only possible way to achieve justice on the basis of legal and morally justified methods. This made it possible to state that the rapid pace of development of society in general necessitates the appropriate development of all spheres of human life, society and the state, which are becoming more regulated in order to establish certain rules that will help harmonize life, contribute to the common good. In fact, under such conditions, the state must act as a guarantor of the protection of man, his rights and freedoms, which must remain intact. One of such guarantees is the institution of legal aid, the main purpose of which is to protect human rights and freedoms from unlawful encroachments.

Key words: lawyer, advocacy activity, legal aid, worldview, personality, citizen, society, state, social phenomenon, law.